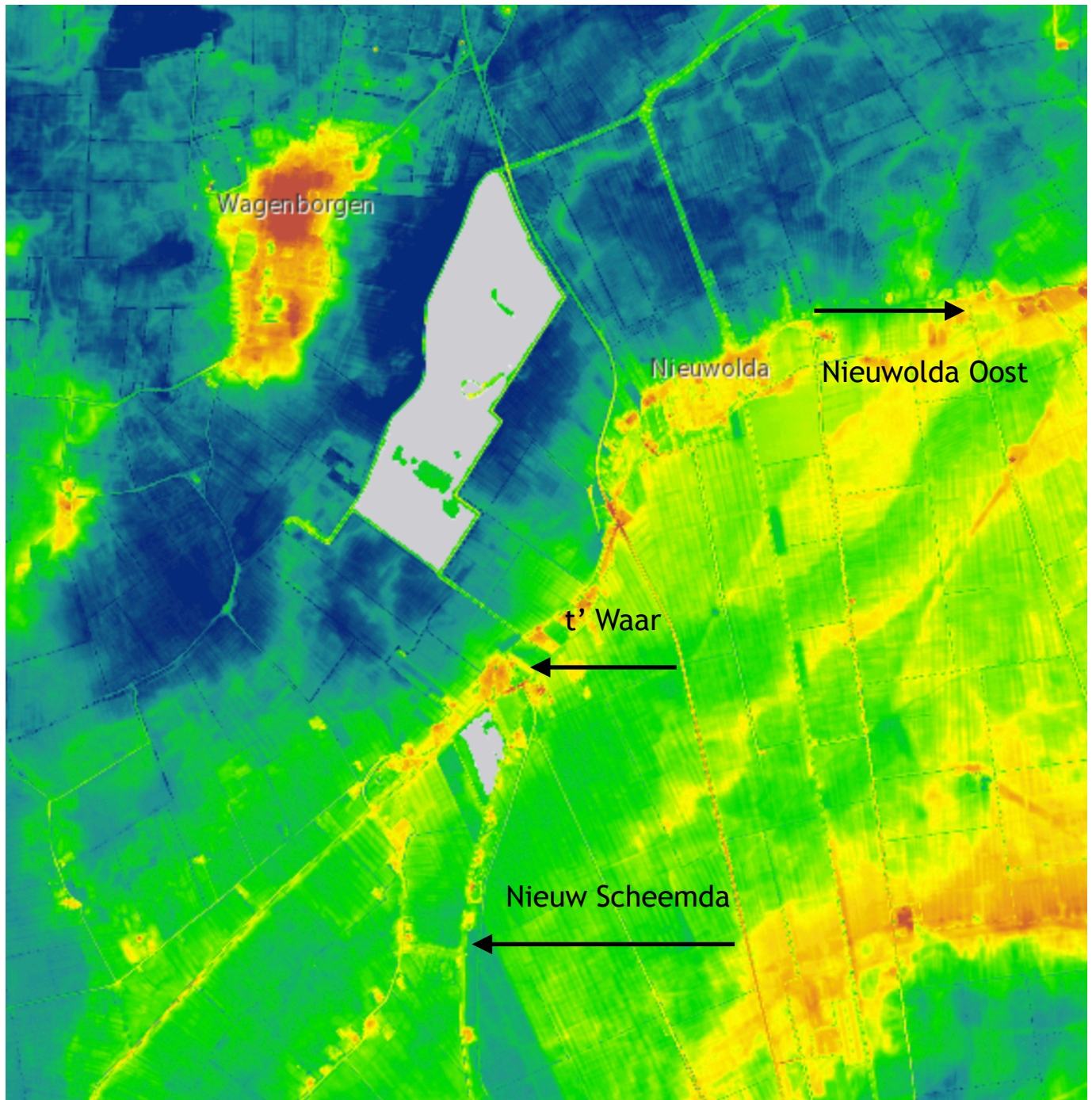

Infobestand Pelgrimsroute Nieuw Scheemda Nieuwolda.

Hondshalstermeer.

Het Hondshalstermeer is een meer in Oostelijk Groningen ten zuiden van Wagenborgen en ten westen van Nieuwolda in de gemeente Oldambt. Ten noorden ligt het gehucht Kopaf, ten oosten het gehucht Westeind,

ten zuidoosten het dorp 't Waar en ten westen het gehucht Stolderij. Het meer is aangelegd in de voormalige polders Weerdijk (de Weerdijk verliep deels door het meer) en De Dellen.

Het meer is 180 ha groot en in beheer bij Staatsbosbeheer. Het is in 1980 aangelegd langs de Hondshalstermaar als natuurreservaat in het kader van een ruilverkaveling. Tevens was het doel berging van de boezem te vergroten. In het zuidelijk deel van het meer zijn ook drie eilandjes gecreëerd, mede om de golfslag te breken.

Nadat aanvankelijk de natuurwaarden zich de eerste drie jaren voorspoedig ontwikkelden en het meer aan de doelstellingen leek te voldoen, trad er in de jaren daarna stagnatie op ten gevolge van de voedselrijkdom van het water en sterke wisselingen in het waterpeil. In 1999 is meer ruimte gegeven aan recreatief gebruik van het meer. Daartoe is het meer opengesteld voor kanovaart en zijn er langs de delen van de oevers fietspaden aangelegd. Deze paden bevinden zich overwegend buiten de dijk die het meer omringt zodat het meer zelf slechts op enkele plaatsen te bewonderen is. Aan de noordwestzijde van het meer is een bos aangelegd.

't Waar.

't Waar (Gronings: *t Woar*) is een streekdorp gelegen in het kleigedeelte van het Oldambt. 't Waar vormt een dubbeldorp met Nieuw-Scheemda, waartoe het vanouds ook kerkelijk behoorde. Het dorp ligt op een inversierug in de ingepolderde Dollard, gevormd door de oeverwal van het riviertje de Munter Ae. De oudste kern is de Molenhorn, mogelijk gelegen op een wierde. De molen wordt al genoemd in 1598. De naam van het dorp verwijst naar een keersluis in het Termunterzijldiep, gebouwd in 1611 (of al eerder) om de afwatering te reguleren. Om te voorkomen dat de lager gelegen dorpen Noordbroek en Nieuw-Scheemda last kregen van het veenwater uit Scheemda, Meeden en Zuidbroek, werd de bovenloop van het diep op vaste tijden afgesloten. Daardoor kon het water uit de lage delen van het gebied ongestoord naar zee stromen. *Woar* of *waar* (vgl. bewaren) is een oud synoniem voor keersluis.

't Waar ontwikkelde zich rond 1700 tot een bedrijvig handelsplaatsje met een school, een kostbare pelmolen (1698) en een omvangrijke middenstand. Ook stond hier een buitenplaats, die werd bewoond door de invloedrijke familie Geertsema uit de stad Groningen. Bij het pachtersoproer van 1748 werd het huis geplunderd en het bijbehorende park met de duiventil vernield. Op het terrein verrees later een houtzaagmolen. Vanaf 1963 was hier de jachtwerf Waarschip te vinden. De restanten van het park zijn nog te zien. De dorpskern ligt tussen het Termunterzijldiep en het Buiten Nieuwediep of *Ol Daipke*. Het laatste kanaal uit 1665 was aanvankelijk bedoeld om scheepvaartverkeer naar Groningen mogelijk te maken. Het onderhoud liet echter vaak te wensen over.

Langs 't Waar lag de spoorlijn Zuidbroek - Delfzijl waaraan 't Waar een stopplaats deelde met Nieuw-Scheemda, met stopplaats Nieuw Scheemda-'t Waar. De stopplaats is in 1934 gesloten en later is ook de spoorlijn opgebroken.

Nieuw Scheemda.

Nieuw Scheemda, vroeger Scheemderhamrik (Gronings: *Scheemterhammerk* of *Nij Scheemte*) ligt ten noorden van Scheemda en Scheemderzwaag en in het hart van het klei-Oldambt. Het telt volgens gegevens van het CBS 280 inwoners (2008). Nieuw-Scheemda en 't Waar vormen een dubbeldorp. Het huidige Nieuw-Scheemda is ontstaan als dijkdorp na de inpoldering van een deel van de Dollard aan het einde van de zestiende eeuw. Oorspronkelijk werd de nieuwe nederzetting aangeduid als Scheemderhamrik, ofwel de 'gemeenschappelijke boerengronden in het buitengebied van Scheemda'.

Langs Nieuw-Scheemda lag de spoorlijn Zuidbroek - Delfzijl waaraan Nieuw-Scheemda een stopplaats deelde met 't Waar, met stopplaats Nieuw Scheemda-'t Waar. De stopplaats is in 1934 gesloten en later is ook de spoorlijn opgebroken. In Nieuw-Scheemda bevindt zich het *Swieneparradies*, een bezoekerscentrum met een overzicht van alles wat met varkens te maken heeft. Het biedt de gelegenheid aan kunstenaars om inspiratie op te doen. Het centrum organiseert met enige regelmaat exposities van de resultaten. In de nabijheid van Nieuw-

Scheemda zijn drie molens te vinden; twee grote poldermolens, De Dellen en de Westerse Molen, en een tjasker.

De Hervormde Kerk van Nieuw Scheemda.

De Hervormde Kerk is een rechtgesloten zaalkerk uit 1661 in het dorp Nieuw-Scheemda in de Nederlandse provincie Groningen. De kerk is ontworpen in een voor die tijd reeds verouderde, op de gotiek teruggaande vorm. De kerk draagt een schilddak, waaruit een zeszijdige dakruiter oprijst. Dit torentje heeft een onderbouw met een open geleding en een elegant spitsje in vormen die veel sterker aan het midden van de 17e eeuw doen denken dan de rest van het gebouw. Het interieur is eenvoudig en harmonieus en stamt nog volledig uit de bouwtijd. Het kerkorgeltje uit 1698 geldt als het kleinste Arp Schnitger-orgel ter wereld. Het is in 1802 door Heinrich Hermann Freytag verbouwd. Het onderging restauraties in 1968 door Metzler Orgelbau en in 1988 door de Nederlands-Zwitserse orgelbouwer Bernhardt Edskes. De kerk werd in 1981 overgedragen aan de Stichting Oude Groninger Kerken.

Nieuwolda.

Nieuwolda, vroeger Midwolderhamrik (Gronings: *Neiwol, Nijwol, Nijwolde, 't Hammerk* of *'t Golden Hammerk*) is een dorp in de landstreek Oldambt. Nieuwolda is ontstaan in de zestiende eeuw op de voormalige oeverwallen van de Munter Ae. Vermoedelijk is deze streek nooit geheel verlaten geweest. De verhoogde erven van de boerderijen bij het klooster Menterwolde boden vermoedelijk voldoende beschutting tegen stormvloed. Omstreeks 1542 werd een nieuwe kadedijk aangelegd ter beteugeling van de Dollardvloed. Deze dijk volgde het tracé van de oeverwallen langs de Munter Ae tussen Woldendorp en 't Waar. Het dorp is aan die dijk ontstaan; de oudste boerderijen staan zijdelings tegen de dijk. Omstreeks 1573, enkele jaren na de Allerheiligenvloed werd deze waterkering uitgebouwd tot een zeedijk. Johan Rengers van ten Post noemt dorp het rond 1582 een *vledder* (moeras) *in de uterdycken achter Wagenborgen in den Dullert gelegen*, dat na de Allerheiligenvloed van 1570 door de Oldambtsters succesvol herbedijkt is. Door oorlogshandelingen raakte deze dijk omstreeks 1589 in ongerede. Op de plek van de belangrijkste sluizen bij Nijezijl (vermoedelijk bij het huidige dorp) en Zwaagsterzijl werden na 1580 schansen gebouwd, die met Spaansgezinde troepen werden voorzien. Deze Nijezijl is mogelijk identiek aan de *Waghenborgerzijl*, genoemd in 1580. Na de Reductie van 1594 werden de dijken weer hersteld. In 1626, 1666 en 1701 volgden nieuwe inpolderingen.

De oorspronkelijke naam van het dorp was Midwolderhamrik, ofwel de hamrik (de gemeenschappelijke gronden in het buitengebied) van Midwolda. Vandaar de naam *'t Hammerk*, waaronder het dorp bij de lokale bevolking nog steeds bekendstaat. In de loop der eeuwen werd steeds meer land op de Dollard teruggewonnen. Op dat nieuwe land was het goed boeren. Nieuwolda staat daarom in Groningen ook wel bekend als *'t golden hamrik*. De rijkdom van de vroegere boeren is terug te vinden in de fraaie gebouwen. Het dorp wordt door het Termunterzijldiep doorsneden.

Van 1910 tot 1934 had het dorp een station aan de door de Noordoosterlocaalspoorweg-Maatschappij (NOLS) aangelegde spoorlijn Zuidbroek - Delfzijl. In Nieuwolda bevindt zich het museumgemeal *De Hoogte* dat door een historische Bronsmotor wordt aangedreven.

Kerk van Nieuwolda.

De kerk van Nieuwolda is een hervormde kerk in het dorp Nieuwolda en behoort sinds 2004 tot de Protestantse Kerk in Nederland. Het kerkgebouw is eenbeukig met driezijdige sluiting, daterend uit 1718. De toren met een gebogen ingesnoerde torenspits werd in 1765 toegevoegd. Op de torenspits staat geen weerhaan, maar een zeemeermin, als verwijzing naar het land dat in de loop der eeuwen op de zee (de Dollard) is teruggewonnen. De luidklokken dateren uit 1775 en 1812. De preekstoel heeft panelen met houtsnijwerk tussen gecanneleerde pijlers, een cartouche en een klankbord. Ook het kerkmeubilair is oorspronkelijk 18e-eeuws. De kerk werd in 1904 gerestaureerd door de architect C.H. Peters en opnieuw in de jaren 1976-1978. De kerk is een rijksmonument. Het orgel van deze kerk neemt in het Groninger

orgellandschap een unieke positie in. Het werd in 1787 vervaardigd door de orgelbouwer Johann Friedrich Wenthin uit Emden en staat op een gezwenkt oksaal met lezenaar. De orgelkas is in rococostijl. Het instrument werd jarenlang onderhouden door de firma Lohman en in 1874 gewijzigd door Roelf Meijer.^[1] Ook diens leerling Jan Doornbos (bijgenaamd 'Jan Avontuur') heeft vaak aan dit orgel gewerkt. In 1998-2001 is het gerestaureerd door Mense Ruiter. Er zijn twee manualen, 19 registers en een aangehangen pedaal.

Nieuwolda Oost en cisterciënzerklooster.

De naam is een inkorting van Nieuwolda-Oosteinde en stond tegenover het Westeind, waarmee de andere kant van het dorp Nieuwolda wordt aangeduid. De meeste dorpen in het Oldambt waren vroeger op deze manier in buurtschappen of kluften onderverdeeld.

In Nieuwolda Oost stond de cisterciënzerabdij Menterwolde of Campus Silvae (Boskamp), genoemd in 1220. Het was aanvankelijk een benedictijner dubbelklooster. In 1247 diende de abt een verzoek in tot opname in de cisterciënzerorde. Dit werd toegestaan op voorwaarde van splitsing. De nonnen gingen in 1259 naar Midwolda. In 1299 werden de monniken verplaatst naar Termunten in verband met overstromingen in het gebied.

Wagenborgen

Wagenborgen ligt op de grens van drie oude landschappen; Duurswold in het westen, Fivelingo in het noorden en het Oldambt in het zuidoosten. De basis voor de dorpskern vormt een dekzandrug die boven het omringende land uitsteekt en daardoor het aanzien van een wierde heeft. Deze zandrug vormt de noordelijkste voorpost van het Schiereiland van Winschoten en is daarmee de meest noordelijke van de zandruggen die vroeger de oevers van de Dollard vormden. De Hoofdweg van Wagenborgen is de oude weg van Delfzijl naar Slochteren en werd rond 1600 Heerenwegh genoemd. In het dorp loopt deze ten westen van de zandrug. De Hoofdweg en de parallel oostelijker van gelegen Kerkstraat vormen de oude bewoningsassen van het dorp.

Historisch gezien is Wagenborgen nooit een belangrijke kern geweest, hetgeen terug te zien is in de verkavelingsstructuur rond het dorp, waarbij de percelen niet loodrecht op de zandrug zijn gericht. De belangrijkste reden hiervoor was waarschijnlijk dat de kleine boeren uit Wagenborgen onvoldoende geld hadden voor de dijkplicht en daarom geen baat hadden van het daarbij behorende recht van opstrek.[bron?] De stad Groningen kocht veel van de gronden rond het dorp op. Andere redenen waren dat het Grijze Monnikenklooster (Menterne; bij Baamsom) van oudsher veel land rond Wagenborgen bezat en het feit dat boeren die wel ingepolderde gebieden konden kopen, de karige zandgronden aan de overblijvende kleine (zand)boeren uit het dorp verkochten.

De etymologie van de plaatsnaam wordt betwist en een sluitende verklaring is er daarom niet. In elk geval is het suffix -um, wat inhoudt dat de plaats in de buurt of in de bocht van een rivier of stromend water lag. Het voorvoegsel Wagen- zou mogelijk afgeleid kunnen zijn van de mansnaam Wagen of Wago. Een volksverhaal is dat wanneer men gewaagd werd, men zich hier kon bergen.

Gedurende de middeleeuwen heeft het water van de Eems-Dollard vele dorpen verzwolgen, waarbij het water tot vlak bij Wagenborgen kwam. Alleen de overstromingen van 1580 en 1589 richtten veel schade aan in en rond het dorp. Rondom Wagenborgen werden daarom onder andere de Zomerdijk, de Veendijk en de Weerdijk aangelegd. Rondom het dorp getuigden tot in de 20e eeuw diverse kolken van dijkdoorbraken, zoals de Stolderijkolk en de Rotkolk. In het lagergelegen land rond Wagenborgen ontstonden verder het Proostmeer en het Janjemeer. Deze meren en kolken verdwenen allemaal door een verbeterde ontwatering in de 19e en 20e eeuw.